Metoda Kokole

Muzikološki inštitut, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Institute of Musicology, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts

Glasbeni utrinki s potovanja štajerskega plemiča po Evropi 18. stoletja

Musical impressions from an eighteenth- century European tour by a Styrian nobleman

Prejeto: 12. februar 2015
Sprejeto: 31. marec 2015

Received: 12th February 2015
Accepted: 31st March 2015

Ključne besede: glasba v 18. stoletju, kavalirsko potovanje, Ignac Attems, instrumentalna glasba v Nemčiji, glasbeno gledališče v Italiji

Keywords: music in the 18th century, Grand Tour, Ignaz Attems, instrumental music in Germany, music theatre in Italy

IZVLEČEK

Ignac Attems (1714–1762) je na kavalirskem potovanju po Evropi preživel štiri leta. Iz rodne Gradca je odšel oktobra 1734, vrnil pa se je prav tako v oktobru leta 1738. Ohranjenih je 32 pisem, ki jih je s potovanja pisal očetu. V njih omenja tudi dogodke, povezane z glasbo. Mladi Ignac se ni zadovoljil zgolj z enkratnim užitkom, temveč je s seboj domov prinesel tudi nekaj trajnejših spominov, med katerimi je bilo vsaj 35 glasbenih rokopisov. Ti lepo dopolnjujejo sliko o tem, kakšna je bil glasba na nemških dvorih okrog leta 1735 in kaj so bili glasbeni hiti leta 1738.

ABSTRACT

Ignaz von Attems (1714–1762) spent four years on a Grand Tour of Europe. He departed from his native Graz in October 1734, returning in October 1738. Thirty-two letters sent to his father during this journey have survived. Attems reported on several events, actual or imminent, featuring music. He not only enjoyed these occasions but also took home some more durable souvenirs, which included at least thirty-five musical manuscripts. These provide useful information on what kind of music was valued in the German-speaking world around 1735 and which music was popular in Italy in 1738.

Kavalirsko potovanje grofa Ignaca Attemsja (1734–1738)

Proti sredini 18. stoletja je bilo kavalirsko potovanje oz. tako imenovani *Grand Tour* za sinove premožnih in vplivnih evropskih plemiških družin že povsem ustaljen način dopolnilnega izobraževanja in neposrednega uvajanja v svet mednarodne politike, ekonomije in omike. Ta oblika potovanj je vključevala vsaj nekajmesečno izobraževanje na kateri od znanih evropskih univerz ali vzgojnih ustanov in to, kar bi danes imenovali kulturni turizem. Zamisel takega načina pridobivanja znanja in izkušenj sega sicer nazaj v čas renesanse, priljubljeno pa je ostalo do vključno 19. stoletja. V 18. stoletju so bili daleč najštevilčnejši evropski popotniki Angleži, zato so njihova kavalirska potovanja tudi najbolj znana in raziskana.¹ Pa vendar so na *Grand Tour* odhajali tudi sinovi plemstva iz drugih predelov Evrope. Njihova potovanja pa doslej niso bila niti sistematično ugotovljena, kaj šele dobro raziskana in obravnavana v okviru drugih zgodovinskih dogodkov svojega časa.

Prav zato je malo znan primarni vir za tipično kavalirsko potovanje, ki ga je proti sredini 18. stoletja opravil predstavnik premožne notranjeavstrijske oz. štajerske plemiške družine, grof Ignac Attems, še posebno pomemben. Mladi Attems ni le pozorno spremljal političnega, gospodarskega, verskega in kulturnega življenja v krajih, ki jih je obiskal, temveč je o svojih vtisih precej izčrpno poročal v pismih svojemu očetu v Gradec.² Gre za doslej edini najdeni tako izčrpni vir o potovanju plemiča, tesno povezanega tudi z geografskim prostorom današnje Slovenije, ki je včasih zavzemalo velik del Notranje Avstrije.³

Grof Ignac Marija Attems Svetokriški (Gradec, 1714 – Dunaj, 1762), začetnik družinske veje Attemsov s sedežem v Slovenski Bistrici, je po Evropi potoval štiri leta, od oktobra 1734 do oktobra 1738. Iz rodnega Gradca na današnjem avstrijskem Štajerskem je odpotoval proti severu, najprej v Würzburg in nato še v nekatera druga nemška mesta. V prvi polovici leta 1735 je študiral v Pragi in se pozneje vpisal na univerzo v Leidnu. Julija leta 1737 je končal visokošolsko izobraževanje ter odpotoval v Francijo in nazadnje še v obvezno Italijo. Po vrnitvi v Gradec je po letu 1739 zasedal več pomembnih položajev v notranjeavstrijski upravi v Gradcu, pa tudi na habsburškem dvoru na Dunaju.⁴

1 Literatura na to temo je zelo obsežna in razvejana ter vključuje veliko različnih virov, od tiskanih poročil in za objavo pripravljenih opisov in potopisov do zasebnih spominov in pisem, ki prvotno niso bila namenjena širši javnosti. Za potrebe tega prispevka sem uporabila dve deli trenutno vodilnega angleškega avtorja Jeremyja Blacka. Jeremy Black, *Italy and the Grand Tour* (New Haven/London: Yale University Press, 2003) in Black, *The British Abroad: The Grand Tour in the Eighteenth Century* (Stroud: Sutton, 2013).

2 StLA (Steiermärkisches Landesarchiv), Familienarchiv Attems, Briefe des Grafen Ignaz Attems, K. 19, H. 87. Pisma so v pripravi za znanstvenokritično izdajo interdisciplinarne skupine raziskovalcev (Metoda Kokole, Miha Preinfalk, Luka Vidmar in Željko Oset) v okviru dejavnosti Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja. Na kratko so omenjena tudi v: Franz Ilwof, *Die Grafen von Attems: Freiherren von Heiligenkreuz in ihrem Wirken in und für Steiermark*, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 2/1 (Graz: Styria, 1897), 20–21.

3 Na sicer malo drugačno dokumentacijo o nekaterih drugih kavalirskih potovanjih domačega plemstva konec 17. in v 18. stoletju (Herberstein, Prešeren, Cobenzl, Dolničar itd.) je opozoril npr. Luka Vidmar, *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013), 14, 29–36 in poglavje o umetnostnem potopisu Aleša Žige Dolničarja oz. opisu znamenitosti v Rimu in Benetkah: 51–121.

4 »Ignatius Graff von Atthembs«, kot se sam podpisuje v svojih pismih, je bil v Gradcu krščen kot Ignaz Maria Maximilian Dismas Josef Alexander von Attems-Heiligenkreuz, v otroštvu so ga klicali Ignac Leander, pozneje Ignac, oz. v literaturi predvsem Ignac Marija II. Bil je prvorojenec grofa Franca Dizme Attemsja (1688–1750) in grofice Marije Zofije Klare, rojene Herberstein Pusterwald (1694–1715). Oktobra 1739 se je poročil z Jožefo rojeno grofico Khuen pl. Auer Belasy Lichtenberg (1721–1784) in

Slika 1: Plemiči na kavalirskem potovanju si ogledujejo znamenitosti. Po: Adam Sebastian von Sietzenheimb, *Newbeglantzter Zucht-Spiegel del Adelichen Jugendt* [...] (München: In eygner Verlegung, 1659), [280].

Njegova pot po Evropi ni zgolj izčrpno opisana v dvaintridesetih ohranjenih pismih v nemščini, naslovljenih na očeta, temveč o njej posredno govorijo tudi nekateri drugi v družinskem arhivu ohranjeni dokumenti, na primer glasbeni rokopisi, prineseni s tega potovanja, o čemer več pozneje. Vse kaže, da je kavalirsko potovanje mladega Attemsa potekalo tako, kot je priporočal ljubljanski stanovski uradnik Adam Sebastijan pl. Sietzenheimb v že leta 1659 natisnjenem priročniku *Speculum Generosae Iuuentutis* ali *Newbeglantzter Zucht-Spiegel der Adelichen Jugendt*, namenjenem vzgoji notranjeavstrijske plemiške mladine.⁵

imel z njo 12 otrok. Leta 1739 je bil imenovan za štajerskega stanovskega poverjenika v Gradcu, leta 1741 pa je postal še dvorni komornik in leta 1760 pravi cesarski tajni svetnik in komornik na Dunaju. Umrli je na Dunaju, kjer je tudi pokopan. Več o njegovi širši družini v: Ilwof, *Die Grafen von Attems* in v slovenščini Ulrike Frank in Ferdo Šerbelj, »Kratka zgodovina grofov Attems«, v: *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, zv. 2, ur. Ferdo Šerbelj (Slovenska Bistrica: Skupščina občine in Kulturna skupnost, 1990), 146–48, o njem samem, njegovi soprogi in njuni glasbeni zbirki pa predvsem v mojem članku »Migrations of Music Repertoire: The 'Attems' Music Collection of around 1744«, ki bo izšel v zborniku prispevkov s simpozija projekta MusMig HERA z naslovom *Music Migrations: From Source Research to Cultural Studies* (Mainz, april 2014) v zbirki Univerze Johannes-Gutenberg Mainz. Bil je vnuk v slovenski umetnostnozgodovinski literaturi mnogo bolj znanega soimenjaka Grofa Ignaca Marije Attemsa I., o katerem gl. razprave in monografije Marjete Ciglencečki, Igorja Weigla, Barbare Murovec in Ferdinanda Šerbelja, vse navedene v bibliografiji tega prispevka. Celotna dosedanja bibliografija na to temo je objavljena v: Georg Matthias Lechner, *Der Barockmaler Franz Carl Remp (1675–1718)* (doktorska disertacija, Univerza na Dunaju, 2010).

⁵ Adam Sebastian von Sietzenheimb, *Newbeglantzter Zucht-Spiegel del Adelichen Jugendt* [...] (München: In eygner Verlegung, 1659).

Ta v tretjem in hkrati zadnjem delu svojega vzgojnega priročnika opisuje, kako in zakaj si mora plemenita mladina ogledovati tuje dežele, kakšne so prednosti in slabosti, na kaj je treba paziti itd.⁶ Poda razloge, zakaj je to potrebno in dobro ter kateri so glavni cilji tovrstnega izobraževanja. Ti so na primer izpopolnjevanje v znanju čim več jezikov ter govorjenju le-teh s pravim naglasom, izboljšanje umetnostnega »okusa« z ogledi znamenitosti v tujih mestih, a tudi urjenje v raznih plemiških veščinah, med katere je sodilo pravilno in elegantno vihtenje meča, ples ter ne nazadnje igranje na vsakovrstna za plemiče primerna glasbila in petje, za kar priporoča vestno vadenje. Med obvezne ogleda je sodilo tudi gledališče.

Znano je tudi dejstvo, da so plemiči z dobrimi družinskimi zvezami – kot je bil grof Ignac Attems – v 18. stoletju naleteli na odprta vrata vsakovrstnih dvorov po vsej Evropi. Prejemali so vabila na večerje z lokalnimi vladarji, lahko so se udeleževali dvornega življenja, tako upravnega kot tudi kulturnega. Vabljeni so bili na primer na lov, slavnostne večerje, plese in druge dvorne zabave, srečevali so se s starejšimi funkcionarji in diplomati. Vse to – pod nadzorom osebnega spremljevalca in usklajeno s pomočjo družinskih zvez ali znancev – je sestavljalo bistven del izobrazbe in vzgoje plemstva na kavalirskem potovanju.⁷ Tako kot grof Ignac Attems je večina teh plemičev po vrnitvi v domovino dejansko opravljala pomembne državne ali dvorne službe.

Grof Ignac Attems se je ravnal po ustaljeni praksi: med svojo potjo po srednje in severnoevropskih deželah (v njegovem primeru po nemško govorečih deželah Svete rimskega cesarstva, ki je takrat vključevalo tudi del flamskih dežel) se je seznanjal s politiko, vojnimi zadevami, ekonomijo in pravom, medtem ko se je v Franciji in Italiji navduševal predvsem nad umetnostmi in kulturo. V vseh krajih, ki jih je obiskal, se je družil z najvišjim plemstvom, izkušenimi politiki, ljubitelji umetnosti in umetnostnimi meceni ter bil reden gost v njihovih rezidencah. Po štirih letih se je tako v rodni Gradec vrnil z izkušnjami na vseh področjih, ki jih je moral kot prvorojenec in dedič velikega družinskega premoženja poznati, da je lahko pametno in dobro z njim upravljal in svoje znanje in izkušnje prenašal tudi v upravo domače dežele, kjer so mu bile namenjene najvišje funkcije.

Ignac je bil kot prvorojeni sin vplivne družine že v svojem otroštvu deležen zelo skrbne vzgoje; sprva na domu, kjer ga je poučeval domači vzgojitelj, *praefectus* Janez Mihael Knez (Johann Michael Kness).⁸ V letih od 1727 do 1729 je obiskoval zadnji dve stopnji jezuitskega kolegija v rodnem Gradcu, kjer se je še posebno odlikoval v govorništvu in poznavanju katoliške doktrine.⁹ Prav iz zgoraj omenjenih pisem izvemo tudi,

6 Sietzenheimb, *Newbeglantzter Zucht-Spiegel*, 281–324.

7 Jeremy Black, že omenjeni vodilni poznavalec fenomena kavalirskih potovanj v 18. stoletju, v svojih delih navaja številne primere iz sočasnih angleških virov. Eden teh nas jasno pouči o že omenjenih ciljih potovanja: »[...] da se uči razpoznavati ljudi, se spozna z gospodarstvom, zanimanji in značajem tujih dvorov, z različnim razmišljanjem raznih narodov in vse to bo [mladim plemičem] v pomoč pri njihovi službi domovini.« *The Universal Spectator*, 3. april 1742, po: Black, *British Abroad*, 237.

8 Za Kneza, ki je imenovan »Praefectus apud Excell. D. D. Comitatem ab Attembs«, izvemo iz cerkvenih arhivov v Mariboru, kjer se je leta 1725 poročil. Matej Slekovec, *Wurmberg: Topografisches-historische Skizze* (Maribor: Im Selbstverlage, 1895), 81.

9 Njegovo ime najdemo med seznammi učencev, nagrajenih za govorniške veščine (»ex oratione soluta« in »ex oratione ligata«) ter krščanske doktrine. Nagrade so podeljevali vsako leto po izvedbi šolske gledališke predstave v latinščini. Poleg imen nastopajočih najdemo tam tudi imena nagradencev »Nomina eorum in arena literaria victorum«. Gl. igro *Urbis et orbis romani homagium Caesari Octaviano Augusto [...]* (Graz, 1728), StLB, Tresor A 513549, ali *Alphonsi Persii inaudita fidei xostantio [...]* (Graz, 1730), StLB (Steiermärkische Landesbibliothek), Tresor A 513546 I (fotokopija izvirnika).

da ga je sabljanja odlično naučil »stari Robin v Gradcu«, torej Janez Krstnik Robin (tudi Rubin), ki je bil stanovski plesni in sabljaški mojster, aktiven tudi v jezuitskem kolegiju, za katerega je, prav v času, ko je tja v šolo hodil tudi Ignac Attems, pripravljajl bolj zapletene plesne koreografije.¹⁰ Kje se je mladi Attems izobraževal od leta 1730 pa do odhoda na kavalirsko potovanje, zaenkrat še ne vemo.

Glasba na dvoru v Würzburgu

Dvajsetletni grof Ignac Attems je iz Gradca odpotoval enkrat v oktobru leta 1734 v družbi svojega vzgojitelja oziroma nadzornika Westerholda – v pismih ga vedno imenuje zgolj »Hoffmaister« – in starega služabnika.¹¹ Prvo ohranjeno pismo je datirano 16. novembra 1734 v Würzburgu, vendar je iz vsebine naslednjega pisma jasno, da je dotlej domov poslal že tri pisma očetu (prvega iz Nürnberga) in dve materi oz. mačehi (Marija Julijana Cecilija r. grofica Wildenstein, 1697–1769), obe iz Würzburga. Očitno se je že vpisal v šolo, zelo verjetno jezuitsko univerzo, imenovano Academia Juventute PP. Societas Jesu ali tudi Collegium Societas Jesu Herbipolense, znano tudi po svojih glasbenih dejavnostih in glasbenih učiteljih, ki so prihajali iz vrst dvornih glasbenikov,¹² saj že takoj v prvem pismu omenja »Academisten«. Sicer pa se je tudi že vpisal v jahalno šolo.

Že v naslednjem pismu z dne 15. decembra pa poroča, da ga je že sprejel knez, to je bil takrat knezoškof grof Friedrich Karl Schönborn (knezoškof med 1739 in 1746 in hkrati tudi bamberski škof),¹³ kateremu ga je pisno priporočil brat, verjetno grof Rudolf Franz Erwein Schönborn.¹⁴ Vladar ga je nadvse prijazno sprejel in mladi Attems je bil stalno vabljen k vladarjevi mizi in tudi na dvorni lov. V pismih poleg matere pozdravlja tudi sestre in oba brata, Dizmo (Dismas Maximilian Siegmund Engelbert Franz; 1718–1765) in Franca Tončka (»Franz Antonerl«, Maria Franz Xaver Anton Adolf; 1729–1788, pozneje začetnik gostinške veje štajerskih Attemsov).

10 Johannes Baptista Robin se v sinopsah jezuitskih iger v času med 1701 in 1734 omenja kot: »saltuum instructores«, »saltibus a provincia praefectus«, »Tanzmaister«, »Saltus et lanisticam instruente« in »provinciae Styriae saltuum et lanisticae magistro«. Prim. tudi Theodor Graff, »Grazer Theaterdrucke: Periochen und Textbücher (16. – 18. Jh.)«, *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 15 (1984): 261–271. Ignac Attems ga omenja v pismu, poslanem iz Prage 29. oktobra 1735: »Kein fechtmeister ist auch nicht dorten, das muß ich anheur nothwendig lehrnen, weilen ich nur 3: Monat bey dem alten Robin zu grätz gelehret, und noch nichts contra gefochten habe, hier hätte ich eben die gelegenheit am besten.« StLA, Familienarchiv Attems, K. 19, H. 87. Robin je bil zelo verjetno tudi violinist, saj je bilo to za plesne mojstre tedaj povsem običajno in celo pričakovano.

11 StLA, Familienarchiv Attems, Familiengeschichte, vervast von Maria Victoria Markgräfin Pallavicino-Attems, 1950ff., K. 3, H. 7 (3. Kapitel).

12 Dieter Kirsch, »The Court of Würzburg«, v *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, ur. Samantha Owens, Barbara M. Reul in Janice B. Stockigt (Woodbridge: Boydell Press, 2011), 307.

13 Grof Friedrich Karl Schönborn (Mainz, 1674 – Würzburg, 1746) se je šolal v Würzburgu, v Mainzu in v Rimu. V letih 1698–1704 je za dvor v Mainzu opravljal diplomatsko službo, med 1705 in 1731 pa je bil namestnik cesarskega kanclerja na Dunaju. Bil je med prvimi zgodnjimi razsvetlenskimi vladarji, bil je strasten graditelj in ljubitelj vseh umetnosti, tudi glasbe, kar se je kazalo v obsegu in kvaliteti njegovih glasbenih kapel v Würzburgu in tudi Bambergu. Kirsch, »Court of Würzburg«, 311–315.

14 »Schönborn«, obiskano 20. marca 2015, <http://www.angelfire.com/realm/gotha/gotha/schonborn.html>.

Slika 2: Schönbornova palača v Würzburgu leta 1731 (vir je spletno dostopen in je javno dobro).¹⁵

Schönbornov dvor v Würzburgu, eden od cerkvenih rimskokatoliških dvorov z močnimi povezavami s cesarskim središčem na Dunaju, je bil leta 1735 v fazi umetnostnega razcveta, ki se je kazal tako v gradnji in opremljenosti knežjega dvorca kot tudi velikosti in kvaliteti dvorne glasbene kapele. Ta je imela na primer leta 1732 skupaj 25 članov, leta 1746 pa že kar 36. Sodila je med srednje velike v južnonemškem prostoru in je bila podobno kot druge dvorne kapele nemških dežel organizirana po vsaj okvirno skupnem modelu.¹⁶ Šlo je za več skupin glasbenikov, ki so bili zaposleni na dvoru in so velikokrat opravljali tudi druga neglasbena dela, vodil pa jih je kapelnik ali včasih tudi dvorni organist, kar sta bili načeloma najpomembnejši in najbolj plačani službi.

Člani dvorne kapele so bili tako komorni glasbeniki, ki so imeli dostop tudi do intimnejših prostorov na dvoru (v zgodnjih dvajsetih letih so bili to samo najboljši

¹⁵ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Residenz_W%C3%BCrzburg_im_Bau_1731.jpg.

¹⁶ O glasbenih kapelah na nemških dvorih tega časa gl. izvrstno večavtorsko knjigo: Samantha Owens, Barbara M. Reul in Janice B. Stockigt, ur., *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities* (Woodbridge: Boydell Press, 2011), še posebno uvodno poglavje Samantha Owens in Barbare M. Reul. O sestavi würzburške kapele za časa Friedricha Karla Schönborna oz. v letih 1730 in 1745 gl. Kirsch, »Court of Würzburg«, 324–329.

italijanski glasbeniki), kot tudi drugi glasbeniki, ki so sodelovali na primer pri glasbenih bogoslužjih. Med dvorne glasbenike je sodila tudi posebna skupina pihalcev, ki je sodelovala pri reprezentančnih dogodkih, ter trobentači in pavkisti, ki so skupaj z ansamblom pihalcev (ponekod t. i. oboisti po francoskem zgledu) nastopali tudi kot t. i. »Feldmusik«, vojaška godba. Glasbeniki zadnje skupine so bili na dvoru zadolženi tudi za glasbeno spremljavo obedov, plesnih prireditev in drugih slavnosti.

Ena takih, novoletni ples v maskah, se je mlademu Attems močno vtisnila v spomin, saj jo omenja kar v dveh pismih. Najprej že takoj 8. januarja 1735 poroča, kako je tam plesala vsa domača in tuja 'noblesa' in kako za plačanih 15 zlatnikov lahko plese prosto obiskuje ves predpustni čas, v naslednjem pismu z dne 16. februarja pa se materi še enkrat zahvali za poslanih 15 zlatnikov. O glasbi sami sicer ne izvemo podrobnosti, a iz drugih virov vemo, da so tovrstne prireditve poleg glasbe, ki so jo ponavadi izvajali dvorni pihalci, nudile tudi drugačne vrste razvedrila, igre na srečo, dobro jedajo ipd. Zelo verjetno sta imela pri tej plesni prireditvi večjo vlogo vsestranski italijanski dvorni glasbenik (oboist, violinist, tenorist, a tudi flavtist in glasbeni učitelj) Giovanni Battista Platti (1692–1763)¹⁷ ter violinist in plesni mojster Johann Georg Wolff.

Še bolj pa je bil navdušen nad slovesnostmi ob prazniku cerkvenega zavetnika würzburgske katedrale sv. Kilijana, ki so se začele na svetnikov dan 8. julija s sprevodom po mestu. Procesije po mestu se je v kočiji s šestimi konji in v spremstvu dvorjanov in gardistov udeležil tudi sam knezoškof in njegov nečak, mladi grof Schönborn (sin najmlajšega brata Rudolf Franza Erweina, Joseph Franz Bonaventura Kilian, 1708–1772). V katedrali je knezoškof intoniral slavnostno mašo, ob kateri je donela izbrana glasba (»treffliche *Musique*«), kot se je v svojem pismu z dne 24. julija izrazil navdušeni Ignac Attems.

Takoj v nedeljo (10. julij) se je – po besedah mladega štajerskega plemiča, dovezetnega za dobro glasbo – praznovanje nadaljevalo na dvoru, in sicer s slavnostnim obedom za triindvajset izbrancev (med temi je bil očitno tudi Ignac Attems), ki jim je s pijačo postregel sam knezov komornik. Zagotovo so jim pri tem igrali tudi dvorni glasbeniki. »Zvečer pa,« nadaljuje v svojem pismu Ignac, »je bila na sporedu izvrstna *serenata*¹⁸ z naslovom *L'amore d'Isicratea*, v kateri se je s svojo umetnostjo še posebno odlikovala pevka, ki je pred nedavnim prišla z Dunaja. Je rojena Dunajčanka in učenka Cajetana,¹⁹ od katerega se je naučila svoje umetnosti.« Pristavi še, da »ji knez poleg bivališča, prehrane in dvornega prevoza plača še 1000 zlatnikov, sicer pa je tudi instrumentalna

17 Platti je prišel na dvor že leta 1722 še za časa predprejšnjega knezoškofa, morda še večjega ljubitelja glasbene umetnosti, grofa Johanna Philippa Franza Schönborna. Leta 1730 je bil ta vsestranski glasbenik najbolje plačani član dvorne kapele, mnogo bolje kot sam kapelnik. Gl. Kirsch, »Court of Würzburg«, 313. O Plattiju gl. Alberto Iesue, »Platti, Giovanni Benedetto«, v: *Grove Music Online, Oxford Music Online*, obiskano 29. marca 2015, <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/21924>.

18 Čeprav je v pismu zapisal »Serenade« gre nedvomno za manjšo glasbenodramatsko glasbeno zvrst *serenata*, ki je bila prav na tem dvoru še posebno priljubljena. Kirsch, »Court of Würzburg«, 310. O *serenatah* gl. tudi Michael Talbot, »Serenata«, v: *Grove Music Online, Oxford Music Online*, obiskano 29. marca 2015, <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/25455>.

19 Skoraj zagotovo zelo slavni altovski kastrat Gaetano Orsini (Bologna, 1667 – Dunaj, 1750), za katerega je Johann Joachim Quantz zapisal, da je bil »eden največjih pevcev, kar jih je kdaj živel«, je bil med 1711 in 1740 vodilni pevec cesarske kapele. Dagmar Glüksam, »Orsini, Gaetano Felice«, v: *Oesterreichische Musiklexikon*, zv. 4, ur. Rudolf Flotzinger (Wien: Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005), 1690.

glasba vredna poslušanja, saj je na dvoru veliko virtuofov in bo zato nocoj (v nedeljo 24. julija) [serenata] ponovljena.«

[...] *abends aber wurde eine Treffliche Serenade betitult: l'amore dell'Isicratea, auffgeführt, wobey die iüngst Von Wienn gekommene Singerin besonders ihre Kunst zeigte, Sie ist eine gebohrne Wienerin, und Scholarin des Cajetano, dessen art sie auch in Villen angenohmen hat, der fürst zahlet ihr ohne der praesenten 1000: f: nebst quartier, Taffel, und wagen Von hoff, die übrigen stimmen samt der Instrumental Musique waren gewiß eben höreuswürdig, dan es bey hoff sehr Ville Virtuosen gibt, heut wird sie widerumen repetiret werden. (Würzburg den 24.ten Juli 1735.)*²⁰

Izvedbe *serenat* na Schönbornovem dvoru so bile precej običajen način obeleževanja posebnih priložnosti in znanih je mnogo naslovov z verskimi, a tudi posvetnimi vsebinami. Serenata, ki jo omenja Ignac Attems, je zabeležena tudi v drugih virih.²¹ Uglasbil jo je Schönbornov dvorni kapelnik in organist Wolfgang Händler (1694–1738), napisana pa je bila za dva soprana, alt, tenor in bas ter za instrumentalno zasedbo glasov za violino, dveh oboj, dveh trobent, timpanov in bassa continua. Libreto in glasba nista ohranjena, lahko pa sklepamo, da je bila glasba napisana na libreto Claudia Pasquinija *Issicratea*, ki ga je za slovesnost na Dunaju leta 1726 uglasbil Francesco Bartolomeo Conti.²²

Vsebina se je nanašala na manj znan motiv iz antične zgodovine, in sicer veliko in požrtvovalno ljubezen Hipsikrateje, kavkaške princeze, ki je bila šesta žena pontskega kralja Mitridata VI. v prvem stoletju pred našim štetjem. Libreto ni ohranjen, zgodba pa izhaja iz spisov rimskega pisca Valerija Maximusa, ki je poročal, da je Hipsikrateja moža tako ljubila, da mu je sledila tudi v vojno, preoblečena v bojvnika. Odrezala si je lase in se ob boku svojega moža borila s sekiro, mečem, kopjem in lokom ter tudi po porazu njegove vojske ostala z njim. Šlo je torej za simbol zvestobe v neprilikah.²³

Kdo je bila pevka, lahko sicer le sklepamo, a zelo verjetno je bila to altistka Barbara Bongard z Dunaja, ki se je kapeli v Würzburgu pridružila 1. avgusta 1734.²⁴ Osupljiv je podatek o njeni visoki plači, ki jo Attems posebej omeni, saj vsota močno presega katerokoli zabeleženo plačo glasbeniku v prvih letih kapele Friedricha Karla von Schönborna,²⁵ in tudi viri, ki govorijo o Bongardovi, omenjajo pol manjši znesek, a vse druge ugodnosti, za katere prav tako izvemo tudi iz pisma mladega Attemsa.

20 StLA, Familienarchiv Attems, Briefe des Grafen Ignaz Attems, K. 19, H. 87.

21 Dieter Kirsch, »Das Bamberger Drittel: Zum Repertoire der Würzburger und Bamberger Hofmusik unter Fürstbischof Friedrich Carl von Schönborn (1729–1746)«, v: *Im Dienst der Quellen zur Musik: Festschrift – Gertraut Haberkamp zum 65. Geburtstag* (Tutzing: Hans Schneider, 2002), 47. Za pomoč pri iskanju podatkov o serenati in pevki se še posebej zahvaljujem kolegu Raschidu-Saschi Pegahu.

22 Ohranjena sta tako libreto (Claudio Sartori, *I libretti italiani a stampa dalle origini al 1800*, zv. 3 (Cuneo: Bertola & Locatelli Editori, 1991), 508) kot tudi partitura (RISM A/II 200021902), ki je prav tako napisana za pet pevcev in med njimi je altovski part leta 1726 pel Gaetano Orsini.

23 O Hipsikrateji gl. Giovanni Boccaccio, *Delle donne illustri* (Firenze: Filippo Giunti, 1546), 202–205 (poglavje »D'Isicratea Reina di Ponto. Cap. LXXVI«).

24 Dieter Kirsch, *Lexikon Würzburger Hofmusik vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, Quellen und Studien zur Musikgeschichte Würzburgs und Mainfrankens 1 (Würzburg: Echter, 2002), 61–62 (o B. Bongard) in 103–104 (o W. Händlerju).

25 Kirsch, »Court of Würzburg«, 313.

Vojaška glasba in glasbeniki pri Mainzu

Grof Ignac Attems je avgusta 1735 odpotoval iz Würzburga ter se napotil v Mainz, kjer je bil prav tako dobrodošel gost na tamkajšnjem dvoru nadškofa in volilnega kneza. Takrat je bil to Philipp Karl von Eltz Kempenich (1665–1743), ki je mesto nadškofa in vladarja zasedel šele tri leta prej, 1732. Omeniti pa velja, da sta bila dvora v Würzburgu in Mainzu prijateljsko povezana in za razcvet zadnjega je poskrbel stric obeh würzburgskih Schönbornov Lothar Franz, ki je zgradil tudi rezidenčno palačo, imenovano Favorita. Prav tako je znano, da sta si dvora vsaj pred 1729 izmenjavala tudi glasbenike.²⁶

V to obrensko mesto je mladi Attems prišel v času poljske nasledstvene vojne in rožljanja z orožjem. Ker so se združene vojaške sile avstrijskih in nemških dežel zbirale prav v okolici Mainza, ne preseneča, da je to pritegnilo pozornost nadobudnega štajerskega mladeniča, namenjenega vodilnim državnim funkcijam. Tako v pismu z dne 4. septembra 1735 očetu z občudovanjem poroča o velikem zbiranju regimentov konjenikov in pehote ter pri tem ne pozabi navdušeno komentirati tudi njihove vojaške 'godbe'.

Najprej opiše vojsko saškega kralja (August III., tedaj tudi poljski kralj), ki je s seboj pripeljal tudi trobentače, pavkiste in svoje vojaške in ceremonialne glasbenike, imenovane *Feldmusik*.²⁷ Kot že omenjeno, je bila to skupina dvornih glasbenikov pihalcev, na nekaterih dvorih imenovanih tudi 'oboisti' (*Hautboisten* – po zgledu dvanajstih oboistov francoskega kralja Ludvika XIV.), ki pa so igrali na celo paleto glasbil. Njihova naloga je bila izvajati temu primerno glasbo na vojaških paradah in drugih slavljih, povezanih z vladarjevimi političnimi nastopi, sodelovali pa so tudi pri glasbeni spremljavi dvornih gostij, plesih in podobnem.²⁸

Ignac je bil nad njihovo glasbo očitno osupljen, saj še doda, da so bili trobentači in pavkisti še posebno čudoviti (»so besonders Trefflich«), da je vojaška godba še posebno lepo zvenela in bila sploh izvrstna, kar ne preseneča, saj v njej igrajo pravi virtuozi. Tudi vojska iz Hannoverskega dvora je s seboj pripeljala trobentače, pavkiste in godbenike (*Feldmusik*) in tudi njihova glasba je bila čudovita; namesto rogov so imeli trobente, ki so se srebrno lesketale. Nazadnje opiše še prusko vojsko, ki pa je s seboj imela tako *Feldmusik* s trobentači in pavkisti (»feldMusique mit Trompeten, die Pauken«) kot tudi druge glasbenike (»die Musicanten«). Sicer pa se mu je zdelo, da je saška godba boljša od hanovrske.

Ples v Mannheimu

Ignac Attems je bil knezu v Mainzu očitno všeč in ga je pred odhodom še enkrat sprejel v svoji rezidenci Favorita. Potem je mladi Attems preko Darmstadta odpotoval

²⁶ Kirsch, »Court of Würzburg«, 321–322.

²⁷ Gl. zgoraj in tudi opredelitev tega izraza v: Wolfgang Suppan, »Feldmusik«, v: *Oesterreichische Musiklexikon*, zv. 1, ur. Rudolf Flotzinger (Wien: Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002), 430–431.

²⁸ Samantha Owens in Barbara M. Reul, »An Introduction to German Hofkapellen«, v: *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, ur. Samantha Owens, Barbara M. Reul in Janice B. Stockigt (Woodbridge: Boydell Press, 2011), 8–10.

v Mannheim, od koder je 24. septembra spet poročal očetu v Gradec. Piše, da je bila ob njegovem prihodu tam tudi vojvodinja De Bouillon, rojena Sobiseski, knezova nečakinja, ki se je pri stricu oglasila na poti na Poljsko. Ostareli knez (volilni knez Karel III. Philipp Palatinski, 1661–1742; elektor posvetnega dvora v Mannheimu med 1720 in 1742),²⁹ ki se je v novo palačo preselil šele 1731, je imel na dvoru rad družbo tujcev, ki so bili dobrodošli tako pri mizi kot na raznih dvornih zabavah. Tudi Ignac Attems je pri knezu kosil in se zvečer še zabaval skoraj vsak dan, kar je seveda nekaj stalo in je zato očeta prosil za dodatno finančno podporo.³⁰

V nedeljo 15. septembra 1735, poroča Ignac očetu, da je bilo na dvoru najprej kosi-lo, kjer so bile prisotne tudi vse tri princeze ter *Duchesse de Bouillon* in vojvoda Sulzbach, popoldan je bila v mestu komedija (igrali so francoske komedije) in zvečer na dvoru še večerja s plesom, na katerem so vsi veliko plesali. Sicer pa je bilo tudi vsak naslednji dan na dvoru kosilo, potem komedija in še dvakrat ples, na katerem je štiri-insedemdesetletni knez plesal menuet s svojo ljubo nečakinjo. V nadaljevanju omeni tudi Francoze, ki so s svojimi zeleno-belimi kokardami prav elegantni, ko eden z drugim plešejo svoje kontradanse (»*contre Tänzen*«).³¹

*[...] Donnerstag speisete der Churfürst öffentlich mit allen 3: Prinzessinen, und den herzog Von Sulzbach, nachmittag ware Comedie in der statt, und abends bey hoff Soupee, und Ball, wo wir stark getantz haben. Die 21ten: gieng die Duchesse nacher Pohlen ab, der Churfürst speisete alzeit öffentlich, alle Tag ware Comoedie, und zweymahl noch Ball bey hoff, der Churfürst ein herr von 74 Jahren Tanzete mit seiner Niece, so er sehr liebet, eine Menuet. Französische officiers waren schon zu 26: da, unter anderen der Corte de Saxe, Prince de Common. Von uns Komen nicht souil, von 4 Tagen waren doch die 3: Prinzen von Hessen, und der fürst Von Lichtenstein zu gleich hier. Alsdan der General Schmettau, Onelli, Schullenburg, und mehr andere. Der adel hier kan die franzosen nicht leiden, sie seynd darüber recht erbittert, lieben aber die Kayl: sehr. Die franzosen darffen nicht über 16: Komen, iezo aber hat der Churfürst wegen der Duchesse dispensiret. Die Kayl: haben Keine zahl gesezter. Die franzosen seynd die meisten recht höfflich, es sahe artlich auß, da die grün, und weissen coccarden, alß in denen contre Tänzen, mit einander herum Tanzten, der blondel ist noch hier. (Manheim den 24.ter 7^{ber} 1735.)*³²

Mannheim je bil vsaj leta 1735 očitno še eden tistih nemških dvorov, za katerega je veljalo, da je primeren pogovorni jezik modna francoščina (v gledališču so igrali samo francoske komedije), najboljša glasba je bila italijanska, plesi pa zopet francoski (menuet, *contredanse*), kar posredno izvemo tudi iz obravnavanega odlomka Attemsovega pisma. V zvezi s tem velja omeniti, da se je med muzikalijami, ki so nekoč

29 Bärbel Pelker, »The Palatine Court in Mannheim«, v *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, ur. Samantha Owens, Barbara M. Reul in Janice B. Stockigt (Woodbridge: Boydell Press, 2011), 131–134.

30 Gl. pripis k pismu iz Mannheima z dne 24. septembra.

31 *Contredanse* je francoska oblika starejšega angleškega skupinskega plesa več parov v dvodobni meri. Patri J. Pugliese, »Country dances«, *International Encyclopedia of Dance*, zv. 2 (New York in Oxford: Oxford University, 1998), 255–256.

32 StLA, Familienarchiv Attems, Briefe des Grafen Ignaz Attems, K. 19, H. 87.

pripadale grofu Ignacu in njegovi soprogi Jožefi Attems,³³ ohranilo tudi nekaj inštrumentalnih skladb in fragment tiska, ki bi jih morda lahko – tako kot nekatere arije – povezali z njegovim kavalirskim potovanjem, in sicer prav z bivanjem v katerem od omenjenih dvorov, kjer omenja tudi prireditve z glasbo.

Slika 3: Prva stran ohranjenega fragmenta glasbenega tiska iz zbirke Attems. (PAM, Gosposočina Bistriški grad, Musicalia, TE 67, AE 1; z dovoljenjem).

V zvezi s plesom v Mannheimu omenimo fragment glasbenega tiska, žal samo 6 strani brez naslovnice, ki vsebuje tri menuete, navedene na francoski način: »Menuet«, »2^e Menuet« in »3^e Menuet«. Menueti so najprej zapisani v partituri za dve violini in basso continuo (prva dva menueta) in tretji za »Flauto o Violini / Fagotto« in bas. Skupaj predstavljajo cikel treh plesov v E-tonaliteti (E-dur – e-mol – E-dur) v tridobni meri, značilni za ta francoski ples. Drugi del tega tiskanega fragmenta (strani 4–6) nosi naslov »PARODIE«, prinaša pa iste tri menuete v priredbi za sopran in z naslednjimi naslovi: »1^r Menuet / Quand je bois ce jus charmant«, »2^e Menuet / Pour chaser

33 Na zbirko, ki se danes nahaja v Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM; Gosposočina Bistriški grad, Musicalia, TE 67, AE 1), sem opozorila že leta 2012. Metoda Kokole, »Glasba v plemiških bivališčih na Slovenskem od srednjega veka do konca 18. stoletja«, *Kronika* 60, št. 3 (2012): 686–689. O tej pa je v redakciji tudi analitični prispevek z naslovom »Migrations of Music Repertoire: The 'Attems' Music Collection of around 1744«; gl. zgoraj, op. 4.

la mélancolie» in »3e Menuet / Brille a nos yeux«. Ko se tretji menuet konča, je izvajalec napoten zopet na začetek »au 1^r Menuet«. Menim, da je bila glasba tega tiska dejansko namenjena izvedbi za ples, kot ga omenja Ignac Attems v Mainzu. Prav zato sklepam, da je morda glasbo kupil ali dobil v dar, ko je na kateri od takih prireditev za glasbo pokazal in izrazil svoje zanimanje.

Skoraj zagotovo pa je iz enega od omenjenih dvorov domov v Gradec prinesel štiri skladbe za prečno flavto in basovsko spremljavo (nedefinirano basovsko glasbilo oz. violončelo). Prečna flavta, ki je bila očitno tudi njegovo najljubše glasbilo, je bila prav v času okrog njegovih obiskov na nemških dvorih še posebno priljubljena med amaterskimi aristokratskimi glasbeniki z mladim pruskim prestolonaslednikom Friderikom (pozneje kraljem Friderikom Velikem) na čelu. Igranje na francoske prečne flavte se je najprej razvilo na dresdenskem saškem dvoru, a je prek Friderikovega učitelja Johanna Joachima Quantza in francoskih flautistov kmalu prodrlo tudi drugam, na pruski dvor in od tam na primer na bayreuthski dvor, kamor se je omožila Friderikova sestra in zaupnica (Friderique Sophie Wilhelmine od leta 1735 na dvoru v Bayreuthu).³⁴ Bayreuthski dvor pa je vezalo tudi prijateljstvo s Schönborni, vladarji v Würzburgu, kjer je skoraj leto dni preživel tudi grof Ignac Attems.³⁵

V Attemsovi zapuščini so se ohranile tri sonate in ena sonatina.³⁶ Na dveh je dopisano ime skladateljev (Domenico Sarri in Giuseppe San Martino, tj. Sammartini), avtor ali avtorja ostalih dveh pa še nista identificirana. Sonate imajo tri ali štiri stavke, na primer Adagio – Allegro – Menuet, Andante – Allegro – Largo – Giga (Sarri); Andante – Allegro – Allegro (Sammartini) in Allegro – Adagio – Tempo di Menuet. Morda podobnost s šestimi sonatami za prečno flavto in basso continuo, *Sei sonate a flauto traversiere solo con violoncello overo cembalo*, op. 3,³⁷ ki jih je verjetno prav v času Ignacevega bivanja v Würzburgu napisal tamkajšnji dvorni glasbenik Giovanni Benedetto Platti, ni naključna. Na misel, da so bili prepisi sonat za prečno flavto grofovi spomini na bivanje v tujini, navaja tudi njegovo ime, ki je na notah zapisano v francoski obliki »Ignace Compte d'Atthembs«. In ne nazadnje omenimo tudi dejstvo, da so vse sonate napisane z roko istega prepisovalca in na enakem papirju, ki ima v vodnem znaku dvoglavega habsburškega orla s krono in v ščitu na sredini verjetno črko H. Gre torej zagotovo za papir, ki ni bil v lokalni rabi okrog Gradca. Na enakem papirju in zapisana z enako pisavo je še ena ohranjena skladba, in sicer petglasna *Partita* za dve violini, dva rogova in basso continuo.³⁸ Gre za suito v petih stavih (Parthia – Spirituoso – Menuet – Trio – Presto), ki bi zlahka bila del repertoarja dvorne kapele za potrebe glasbene spremljave obedov ali celo večernega plesa.

34 O zgodnjih letih Friderika in njegovi glasbeni izobrazbi in aktivnostih gl. Mary Oleskiewicz, »The Court of Brandenburg-Prussia«, v: *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, ur. Samantha Owens, Barbara M. Reul in Janice B. Stockigt (Woodbridge: Boydell Press, 2011), 82–85. Friderik je med 1732 in 1756 tudi sam napisal 121 sonat za flavto. O bayreuthskem dvoru pa gl. Rashid-S. Pegah, »The Court of Bayreuth«, v: *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, ur. Samantha Owens, Barbara M. Reul in Janice B. Stockigt (Woodbridge: Boydell Press, 2011), 398–401.

35 Bayreuthski prestolonaslednik in soproj pruske princeze princ Friedrich (1711–1763) se je v času svojega kavalirskega potovanja v Parizu prečno flavto učil pri samem mojstru Michelu Blavetu. Gl. Pegah, »Court of Bayreuth«, 399–340.

36 PAM, Gosposočina Bistriški grad, Musicalia, TE 67, AE 1, št. 96, 97, 98 in 99.

37 Zbirka je v tiskani obliki izšla v Nürnbergu leta 1743. RISM A/I P 2585. O Plattiju gl. tudi zgoraj, op. 17 in Kirsch, »Court of Würzburg«, 309–313. Platti bi se lahko s francosko prečno flavto seznanil v zgodnejših letih na dvoru, ko je tam med 1722 in 1724 delal tudi francoski flautist in fagotist Louis D'Etry. Ibid., 309.

38 PAM, Gosposočina Bistriški grad, Musicalia, TE 67, AE 1, št. 100.

Slika 4a in 4b: Naslovnica in prva stran prepisa Sonate za prečno flavto v e-molu iz zbirke Attems. (PAM, Gosposočina Bistriški grad, Musicalia, TE 67, AE 1, št. 99; z dovoljenjem).

Iz Mannheima je Ignac Attems odpotoval v oktobru 1735 in se do maja naslednjega leta preselil v Prago. Kaj je delal poleti 1736, ne izvemo, saj je bilo naslednje ohranjeno pismo napisano šele v septembru, ko je bil že vpisan na univerzo v Leidnu, kjer je nato do julija 1737 študiral pravo. Od tam je obiskal več flamskih mest: Amsterdam, Haag, Dordrecht, Rotterdam, Haarlem in Saardam. O glasbi ali dogodkih, ki bi lahko vključevali glasbo, v tem času očetu ne poroča. Tudi je ne omenja v svojih dveh pisemih iz Pariza, kamor je prišel konec julija in je tam ostal vsaj do konca septembra, ko se je preko južnonemških dežel in Tirolske (Brixen, Bolzano, Trient) podal do Italije.

Glasba in glasbeno gledališče v Rimu in Neaplju

Iz Italije je domov poslal pet pisem, eno iz Bologne (10. decembra 1737), tri iz Rima (v januarju in februarju 1738) in zadnje iz Trsta (5. oktobra 1738). Najprej si je ogledal Verono in nato Mantovo. V obeh mestih je občudoval tudi gledališči, a samo kot zanimivi in značilni stavbi, saj v tistem času tam ni bilo opernih predstav.³⁹ Vse drugače pa

39 Vsaj Sartori v svojem popisu ohranjenih libretov za jesen in zimo 1737 ne navaja nobene predstave. Gl. zgoraj, op. 22.

je bilo v Rimu, kamor je preko Bologne pripotoval proti koncu decembra 1737 in se zadržal vsaj do konca februarja. Že 4. januarja je očetu poročal o svojem tamkajšnjem živahnem družabnem življenju. Takoj za običajnim nagovorom pravi: »3. [januarja] se je družba zbrala pri knezu Corsiniju,⁴⁰ kjer so bili tudi pretendent in njegova princa, ki sta nadvse mična in svetovljanska gospodiča.⁴¹ Na Silvestra sem bil povabljen k malteškemu ambasadorju, baronu Scheidnu, ki je eden tistih iz svojega reda, ki lahko živi od svojih številnih posesti v Vestfaliji.⁴² Zvečer se je družba sestala pri markizu Crescenzi-ju.⁴³ Včeraj sem si ogledal Kapitol. Toliko Angležev kot letos tu še ni bilo in vsi globoko žalujejo za svojo kraljico.⁴⁴ Predvčerajšnjim se je odprlo gledališče Argentina, kjer uprizarjajo komedije.⁴⁵ Je zelo čudovito, tudi kostumi so v redu, a komedije same niso nič v primerjavi s tistimi v Parizu. Naslednji ponedeljek se začne opera v gledališču Alibert.⁴⁶ Imenuje se *Ahil na Skirosu*; zgodba in besedilo sta ista kot v predstavi za poroko nadvojvodinje na Dunaju.⁴⁷ Glasba pa je tu spremenjena. V drugi polovici Karnevala bo verjetno na sporedu še ena [opera].«⁴⁸

[...] *Dem 3ten ware gesellschaft bey den* Principe Corsini, *also auch der* Prætendent, *samt denen zweyen Prinzen gewesen, welche zwey leztere die schönsten herrn Von der welt seyend. Am Sylvester habe ich bey dem Bottschafter Von Malta, Baron schaden gespeiset, Er ist der nuzige Von orden, welcher die depense Von seinen eigenem Mitteln machen Kan, dan Er Ville güter in Westpehalen hat. Abends ware gesellschaft bey dem Marchese Crescenci. Gestern habe ich Capitolum gesehen. Es ware noch*

40 Skoraj zagotovo Filippo Corsini, pranečak tedanjega papeža Klementa XII., ki je z ženo in materjo (soproga papeževega nečaka Bartolomea, ki je tedaj kot predstavnik najvišje španske aristokracije opravljal službo podkralja Sicilije, prebival v takrat pravkar dograjeni in opremljeni družinski palači v četrti Trastevere, ki danes gosti umetnostno galerijo in Akademijo dei Lincei. O družini gl. Vittorio Sciuti Russi, »Corsini, Bartolomeo«, *Dizionario Biografico degli Italiani*, obiskano 4. marca 2015, [http://www.treccani.it/enciclopedia/Bartolomeo-corsini_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/Bartolomeo-corsini_(Dizionario_Biografico)/).

41 James Francis Edward Stuart (London, 1688 – Rim, 1766), sin odstavljenega katoliškega angleškega kralja Jakoba II., pretendent za angleški in škotski prestol v izgnanstvu in njegova dva sinova, osemnajstletni Charles Edward, imenovan tudi Mladi pretendent, in trinajstletni Henry Benedict, pozneje katoliški kardinal. Vsi trije so bili veliki ljubitelji operne glasbe. Očetu, t. i. Staremu pretendentu, je bila na primer posvečena druga opera predpustne sezone 1738 v gledališču Delle Dame, *Il Quinto Fabio* Niccol ja Logroscina, tiste »druge« opere, ki jo na koncu zgoraj navedenega odlomka najavlja Ignac in ki jo je mladi Attems tudi slišal.

42 Theodor Herrmann Baron von Schaden je bil komtur nemškega viteškega reda v Hohenrainu in Reidenu in malteški ambasador v Rimu. Za komturja je bil imenovan 26. novembra 1714. Gl. Mons. Abbé de Vertot, *The History of the Knights Hospitallers of St. John of Jerusalem, styled afterwards The Knights of Rhodes and at present The Knights of Malta*, zv. 3 (Dublin: J. Christie, 1818), 479. Zelo verjetno je bil med takratnimi solastniki gledališča Alibert.

43 *Marchese* Virginio Crescenzi je bil član ene najuglednejših in najbogatejših rimskih družin. Njegov brat je bil kardinal Marcello Crescenzi. Oba z ženo sta bila znana glasbena in umetnostna mecena. Gl. Etienne-François Choiseul, *Choiseul à Rome, 1754–1757: Lettres et Mémoires Inédits* (London: Forgotten Books, 2013), 304–305.

44 Soproga angleškega kralja Jurija II. Karolina. Umrla je 20. novembra 1737.

45 Teatro Argentina je bilo manjše gledališče, ki je bilo takrat specializirano za komične igre in opere. V gledališču je bila prav 2. februarja 1738 premiera komičnih *intermezzov* *Polipodio e Rucchetta* Gaetana Latille. Saverio Franchi, *Drammaturgia romana II (1701–1750)* (Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1997), 294. Čeprav Ignac Attems ne omeni, da bi prisostvoval tej prireditvi, bi lahko glede na njegovo zanimanje za operno glasbo sklepali, da jo je vsaj enkrat videl.

46 V izvirniku je grof verjetno pomotoma ali po posluhu zapisal »Theatro: liberta«. Gledališče, ki se je uradno imenovalo Teatro delle Dame, so takrat še vedno radi imenovali s starim imenom Teatro Alibert, tudi Aliberti in Libberti. O rabi starega imena gl. Franchi, *Drammaturgia romana*, l. (op. 86). Več o samem gledališču predvsem v Alberto de Angelis, *Il Teatro Alibert o delle Dame, 1717–1863: Nella Roma papale* (Roma-Tivoli: Chicca, 1951), 12–19.

47 Opero *Achille in Sciro* je napisal dunajski dvorni pesnik Pietro Metastasio za poroko nadvojvodinje Marije Terezije s Francem Štefanom februarja 1736 na Dunaju. Besedilo je uglasbil dvorni skladatelj Antonio Caldara.

48 To je bila prva večja opera neapeljskega skladatelja Niccol ja Logroscina *Il Quinto Fabio*. Franchi, *Drammaturgia romana*, 294. Premiera je bila 3. februarja 1738 in Ignac Attems se je, kot bomo videli v nadaljevanju, nad njo navduševal vsaj toliko kot nad Ahilom.

Kein Jahr sovil Engelländer her, als anheuer; sie Tragen alle Tieffe Trauer wegen der Königin Todfahl. Vorgestern ist das Theatrum im Argentino Vor die Comoedien eröffnet worden, welches wohl Magnifique ist, die Kleidungen passieren auch, die Comoedien aber selbst seyend nicht gegen denen zu Paris. Zukünftigen Montag fangend die opera im Theatro: liberta, an, sie heisset: Achille in Sciro, die Historie, und Poesie ist ienige, welche zu wienn bey dem beyllaager der Erzherzogin ist repraesentiret worden, die Musique ist aber hier Verändert worden. Nach der helfte vom fasching solte eine andere aufgeföhret werden. (Rom die 4ten Jenner.)⁴⁹

Takrat skoraj štiriindvajsetletni štajerski plemič je v tem kratkem odstavku opisal bistvo vzdušja in kulturnega dogajanja v večnem mestu. Družil se je torej s samo smetano iz najožjega kroga samega papeža Klementa XII. Vsi omenjeni vodilni člani rimskega plemstva so bili tako kot papež sam veliki ljubitelji umetnosti, tudi in še posebno glasbe. Papež je bil predvsem v času, ko je bil še kardinal Lorenzo Corsini, znani glasbeni meceni, naročnik glasbenih del in tudi dober amaterski violinist.⁵⁰ Corsinijevo kot tudi imena omenjenih rimskih aristokratov so pogosto navedena na ohranjenih opernih besedilih in jih opevajo kot radodarne in plemenite mecene. Kot je bilo primerno za čas, preživet na kavalirskem potovanju v Italiji, je bil tudi Ignac Attems še posebno pozoren na glasbeno gledališče.

Kot sam nakaže v pismu, ga je zanimala opera *Ahil na Skirosu*,⁵¹ kar ne preseneča, saj bi iz njegovega opisa lahko sklepali, da je vsebino poznal že od prej. Izvirni libreto je bil leto dni pozneje namreč preveden v francoščino in v Parizu so dramo v *Théâtre Français* uprizorili 10. oktobra 1737,⁵² prav v času, ko se je tam mudil tudi Ignac Attems. Ker je ta v omenjenem januarskem pismu italijansko gledališče primerjal s francoskim, smemo sklepati, da se je z zadnjim tudi osebno seznanil.

Opero *Achille in Sciro*, ki je bila posvečena že omenjenemu Attemsovu gostitelju Filippu Corsiniju in so jo premierno uprizorili 7. januarja 1738 v prenovljenem in na novo okrašenem gledališču Delle Dame, nekoč Alibert,⁵³ je grof Ignac Attems zagotovo slišal, verjetno celo večkrat, saj je bilo v navadi, da se v operno gledališče zahaja večer za večerom. O samem gledališču, ki je bilo največje in najrazkošnejše v Rimu (imelo je šest vrst s po 32 ložami ter je lahko sprejelo vsaj 900 gledalcev),⁵⁴ pa tudi o navadah domačinov in obnašanju v gledališčih lahko izčrpno beremo v objavljenih tiskanih spominih francoskega plemiča Charlesa de Brossa z njegovega potovanja po Italiji in obiska v Rimu samo leto dni za našim grofom Attemsom, 1939.⁵⁵

49 StLA, Familienarchiv Attems, Briefe des Grafen Ignaz Attems, K. 19, H. 87.

50 Gl. Franchi, *Drammaturgia romana*.

51 Za podrobnejšo analizo te predstave in ohranjene glasbe gl. mojo razpravo »Giuseppe Arena's *Achille in Sciro* (1738): From Rome to a Styrian Private Household and Finally to the Public Theatre in Graz«, ki je v redakciji za objavo v zborniku prispevkov s simpozija projekta HERA MusMig *Music Migrations in the Early Modern Age: People, Markets, Patterns, Styles* (Zagreb, 14. oktober 2014).

52 Poročilo o uprizoritvi z dolgim povzetkom vsebine je bilo objavljeno v časopisu *Mercure de France*, letnik 33, oktobra 1737, 2259–2266. Metastasijevo besedilo je prevedel Guyot de Merville.

53 Franchi, *Drammaturgia romana*, 297.

54 De Angelis, *Il Teatro Alibert*, 18.

55 Charles de Brosses, *Lettres familières écrites d'Italie en 1739 et 1740*, zv. 2 (Paris: Didier et c^e, 1858), 343–398, o Teatro delle Dame na str. 354.

Tako izvemo, da se je v času gledališke sezone drastično zmanjšalo število prireditelj po domovih Rimljanov, saj se je družabno življenje v celoti preselilo v gledališče. Ljudje višjega družbenega položaja so lahko za celo sezono najeli lože od drugega do največ četrtega nadstropja, medtem ko so bile najvišje, najnižje in parter namenjene le »ljudstvu«. Predstave so trajale od 8. ali 9. ure pa do polnoči in razen ob premieri poslušalci niso ves čas zbrano poslušali. Med recitativi so se pogovarjali, se med seboj obiskovali v ložah ali igrali šah (ta igra je bila kot nalašč za premostitev dolgih in dolgotrajnih recitativov), obstali in umolknilo so šele ob arijah.⁵⁶ Nekatere arije so postale zato začasno zelo priljubljene in so jih v prepisih tudi precej drago prodajali.

Slika 5: Prva stran prepisa arije »Potria frà tante pene« iz opere *Achille in Sciro* (Rim, 1738) iz zbirke *Attems*. (PAM, Gosposočina Bistriški grad, Musicalia, TE 67, AE 1, št. 4; z dovoljenjem).

Ignaca Attemsa sta obe predstavi rimske predpustne sezone v Teatro delle Dame tako prevzeli, da si je kupil oz. si naročil prepise devetih arij iz vsake od oper, tako iz *Achille in Sciro*, ki jo je za Rim uglasbil neapeljski skladatelj Giuseppe Arena, takrat le leto dni starejši od grofa Attemsa, kot tudi iz Logroscinove opere *Il Quinto Fabio*.⁵⁷

⁵⁶ De Brosse, *Lettres familières*, 356–358.

⁵⁷ Ohranjeni sta obe tiskani besedili (pregledani sta bili besedili, ki ju hrani Fondazione Cini v Benetkah) in celotna partitura Arenove opere (danes v Berlinski Staatsbibliothek v fondu berlinske Sing-Akademie).

Ignac, ki je kot rečeno tudi sam igral prečno flavto, si je iz opere *Achille in Sciro* naročil arije glavnih oseb drame, Ahila in Deidamije, ki sta jih v Rimu pela dva slavna sopranska kastrata, Gioachino Conti detto Giziello in Giovanni Tedeschi. Ob prepisu za glas in basso continuo si je dal prirediti tudi dodaten glas za prečno flavto, zelo verjetno zato, da bi tudi sam lahko pozneje sodeloval pri igranju priljubljenega repertoarja. Vlogo kralja Likomeda je prevzel altovski kastrat Alessandro Veroni in tudi vse ostale vloge so peli moški pevci, saj v papeškem Rimu ženske na odru niso bile zaželenne.

Sodeč po ohranjenem fondu grofovih muzikalij, ki jih je prinesel s potovanja – vsega skupaj vsaj 35 skladb rimskega ali južnoitalijanskega izvora (ohranilo se jih je 14), v prepisih vsaj štirih verjetno poklicnih kopistov na papirju, ki se je takrat uporabljal v Rimu in Neaplju – je v Rimu poleg obeh omenjenih oper slišal tudi dve komični operi, ki sta bili na sporedu v drugem največjem gledališču Teatro Valle: *La comedia in comedia* Rinalda di Capua in *La serva padrona* Gaetana Latille.⁵⁸

V Rimu se je torej že dodobra spoznal s tedanjim glasbenim gledališčem, kar pa ni bilo vse, saj mu je za tujce odprta in gostoljubna rimska visoka družba nudila še več.⁵⁹ Na enem od večerov, in sicer 17. januarja 1738, je v palači Paluzzi, danes palača Spinola, kjer je gostil portugalski kardinal Tomás de Almeida,⁶⁰ slišal oratorij (imenuje ga kantata; glej spodaj) *La Fuga dal secolo di S. Antonio abate* z glasbo Giovannija Battista Costanzija.⁶¹ Očetu dan pozneje piše, da že dolgo ni slišal tako dobre glasbe, da so izvajali samo virtuozi in sploh je bilo celo slavlje čudovito. Ne pozabi seveda pristaviti, da je vse skupaj stalo 500 cekinov.⁶²

Zdi se, da je podobne večere še pogosteje prirejal španski ambasador in kardinal Troiano Acquaviva d'Aragona v palači Spagna, kjer se je grof Attems prav tako vsaj enkrat udeležil večerje (glej pismo z dne 18. januarja). O Acquavivovih večerih, na katerih so občasno izvajali tudi za te priložnosti naročeno glasbo, obširno piše De Brosses.⁶³ Kardinal Acquaviva, ki je imel svojo glasbeno kapelo s stalnimi glasbeniki (med njimi sta bila na primer Giovanni Battista Costanzi in David Perez), je bil od leta 1735 eden glavnih naročnikov dramatskih kantat v Rimu.

Spomladi je Ignac Attems odpotoval v Neapelj, kjer si je imel namen ogledati posebne slovesnosti v marcu, na katerih je pričakoval ognjemet, še posebno slavnosten spreved ob bližnji poroki Don Carlosa, pa opero itd. Ker je šlo za odstopanje od prvotnega načrta, po katerem bi se moral že vračati proti severu Italije, je moral za

58 Franchi, *Drammaturgia romana*, 294 (Rinaldova arija »Non così snella, la rondinella« [II/8] se ni ohranila, a je zabeležena v seznamu iz leta 1744) in 295 (Latillovi zabeleženi, a izgubljeni ariji: »Mira nel Padre esangue« in »Agitato il mio cor« ter ohranjeni duet »Quando senti la campana« [PAM, št. 92]).

59 O posebni gostoljubnosti rimske družbe gl. De Brosses, *Lettres familières*, 212.

60 Tomás de Almeida (1670–1754) je bil imenovan za kardinala 20. decembra 1737, pred tem pa je opravljal visoke državne in cerkvene položaje na portugalskem dvoru. Gl. geslo »Almeida, Tomás de«, v *The Cardinals of the Holy Roman Church: Biographical Dictionary*, obiskano 15. januarja 2015, <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1737.htm>. Almeida je sicer že od leta 1730 v Rimu vsak 17. januar naročil in dal izvesti nov oratorij. Franchi, *Drammaturgia romana*, na več mestih.

61 Zaradi posebno slovesne priložnosti takoj po imenovanju za kardinala je libreto izšel tudi v posebni luksuzni izdaji. Franchi, *Drammaturgia romana*, 294 in Sartori, *I libretti italiani*, zv. 3, 241. V libretu so navedene štiri pevske vloge: S. Antonio abate, Povertà, Ricchezza in Inganno. Oratorij je bil pozneje izveden še enkrat v oratoriju pri Sv. Filipu Neriju v Genovi.

62 »Gestern abends ware eine Cantata bey den Monsignor Almeida Auditor di Rota Vom Portugal. Es ware alles da, wa gro ist. Ich habe nicht bald eine bessere Musique gehöret, es waren lauter virtuosen, alles ware Magnifique, man rechnet, das ihme das ganze Festin über 500: Scudi solte gekostet haben. (Rom den 18.ten Jenner 1738.)«

63 Večere pri Acquavivi opisuje tudi De Brosses, *Lettres familières*, 227–228.

spremembo seveda očeta pregovoriti. Očitno mu je uspelo, saj se je moral dejansko muditi v Neaplju od konca marca pa do poletja. Naslednje ohranjeno pismo je namreč datirano šele 5. oktobra v Trstu, torej prav na zaključku njegovega štiriletnega kavalirskega potovanja.

Čeprav iz tega časa nimamo na voljo njegovih pisnih poročil, pa njegovo bivanje v Neaplju in vsaj obiskovanje tamkajšnjih gledališč dokumentirajo zabeleženi in ohranjeni prepisi arij iz takrat izvedenih oper. Ti dokumenti nam pričajo o tem, da je v Neaplju slišal vsaj dve predstavi t. i. poletne operne sezone leta 1738, *pasticcio* resno opero *Il Demetrio* Leonarda Lea v velikem Teatro San Carlo in prav tako Leovo opero *Il conte*, ki je bila na sporedu poleti 1738 v Teatro Fiorentino, specializiranem za komični repertoar.⁶⁴

Hassejeva opera *Olimpiade* in cerkvena glasba v Benetkah

Grof Attems se je domov vračal v septembru, in sicer preko Firenc, Genove in Milana. Nato poroča, da se je iz Mantove podal 18. septembra v družbi grofa Windischgrätza proti Padovi in Benetkam. Spotoma si je ogledal steklaro na Muranu, potem pa se pomudil še v Benetkah, kjer se je očitno veliko govorilo o bližnji operni sezoni in novi operi Johanna Adolfa Hasseja, imenovanega tudi Sassone, z naslovom *Olimpiade*, ki bo na sporedu gledališča Grimani di S. Samuele in v kateri bodo peli slavni pevci, kot so Faustina Bordoni Hasse, Giovanna Babbi (imenovana Barquerolla) in njen mož Giorgio Babbi, pa tudi Angiolo Monticelli.⁶⁵ Opere ni poslušal, je pa morda kupil tiskani libreto, ki bi bil takrat že lahko na voljo.

Ko naj bi grof že odplul proti Trstu, je družbi ponagajalo vreme in so se morali zaradi premočnega vetra vrniti v Benetke. Ignac je to izkoristil za dodatne ogleda in o tem očetu tudi zaneseno pisal. 29. septembra je namreč poslušal glasbo v Ospedale della Pietà in pri Incurabilih, dveh tedaj vodilnih tudi glasbenih ustanovah, kjer so delovali v tistem času najslavnejši in vrhunski skladatelji in glasbeniki. Zato ne preseneča, da je zaradi čudovite glasbe, ki jo je tam slišal, v teh dveh cerkvah preživel cel dan.⁶⁶

A njegovo potovanje se je moralo zaključiti. Z ugodnim vetrom so odpluli popoldan 2. oktobra in najprej pristali v Kopru. 4. oktobra so nadaljevali pot proti Trstu, od koder se je preko Gorice grof Ignac Attems po dobrih štirih letih vrnil domov v štajerski Gradec. S seboj ni prinesel le veliko raznovrstnih spominov in vtisov, temveč je bil v enem od njegovih potovalnih zabojev tudi kar zajeten kupček not. Skladbe, ki so mu bile še posebno pri srcu, sta očitno s soprogo uporabljala tudi pozneje za lastno ugodje oz. zasebno muziciranje v ožjih družinskih krogih, zelo verjetno pa je vsaj del

64 Od treh arij iz opere *Il Demetrio* se je pri Attemsovih ohranila samo ena: »Scherza il nocchier talora« [PAM, št. 2], ostali dve sta samo zabeleženi: »Dal suo gentil sembiante« (vpisana je bila dvakrat) in »Se libera non sono io«. Ohranjena pa je arija »Risolvo non poss'io« iz opere *Il Conte* [PAM, št. 5]. Prim. tudi mojo razpravo »Migrations of Music Repertoire: The 'Attems' Music Collection of around 1744«, oddano v uredništvo za objavo v Mainzu; gl. zgoraj, op. 4.

65 »[...] Die Künfte *opera* wird besonders Prächtigt seyn, welche betitult wird: *Olympiade: die Musique* ist Von Sassone, es wird singen die *Faustina*, die *Barquerolla*, ihr Mann der *Babbi*, und *Monticelli*. [...] (Triest den 5.ten 8bris 1738.)«

66 »[...] Dem 28.ten, und 29.ten hörten wir die Trefflichen *Musique alla Pietà*, und ai Incurabili, in welchen zweyen Kirchen ich fast den ganzen Tag zu gebracht haben. [...] (Triest den 5.ten 8bris 1738.)«

tega repertoarja pod vplivom grofa Ignaca ali pa morda njegovega očeta našel svojo pot tudi v javne operne uprizoritve, predvsem v letih 1739 in 1740, v sezonah, ki jih je v Gradcu prirejal italijanski impresarij Pietro Mingotti.

Slika 6: Naslovnica libreta za beneško premiero Hassejeve opero Olimpiade (prosto dostopno na spletu).⁶⁷

Grof Ignac Attems se je na svojem potovanju po Evropi vsaj srečal z vsemi takratni- mi glasbenimi zvrstmi, tako cerkveno kot tudi posvetno glasbo, operno, plesno, vojaš- ko itd. Lahko bi rekli, da si je dodobra izpopolnil svoj glasbeni okus, ki ga je kot član vodilne aristokracije delil tudi z drugimi, in tako posredno prispeval h glasbenemu razvoju svojega okolja, verjetno ne samo v Gradcu, temveč tudi tam, kjer so bile nje- gove posesti, predvsem v Slovenski Bistrici, ki je postala sedež njegove družinske veje.

⁶⁷ Na voljo je digitaliziran izvod knjižnice Braidense v Milanu: <http://www.urfm.braidense.it/rd/01056.pdf>.

Bibliografija

Viri

- Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Gosposočina Bistriški grad, Musicalia, TE 67, AE 1.
 Steiermärkisches Landesarchiv (StLA), Familienarchiv Attems, Briefe des Grafen Ignaz Attems, K. 19, H. 87.
 StLA, Familienarchiv Attems, Familiengeschichte, vervast von Maria Victoria Markgräfin Pallavicino-Attems, 1950ff., K. 3, H. 7.
 Steiermärkische Landesbibliothek (StLB), Tresor A 513549: *Urbis et orbis romani homagium Caesari Octaviano Augusto [...]*. Graz, 1728.
 StLB, Tresor A 513546 I: *Alphonsi Persii inaudita fidei xostantio [...]*. Graz 1730 (fotokopija).
 »Schönborn«. <http://www.angelfire.com/realm/gotha/gotha/schonborn.html>
 Biblioteca della Fondazione Giorgio Cini, Venice, Fondo ROLANDI, ROL.0140.13 in ROL.0421.01.

Literatura

- »Almeida, Tomás de«. V *The Cardinals of the Holy Roman Church: Biographical Dictionary*. Obiskano 15. januarja 2015. <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1737.htm>.
 Black, Jeremy. *Italy and the Grand Tour*. New Haven in London: Yale University Press, 2003.
 ——. *The British Abroad: The Grand Tour in the Eighteenth Century*. Stroud: Sutton, 2013.
 Boccaccio, Giovanni. *Delle donne illustri*. Firenze: Filippo Giunti, 1546.
 Choiseul, Etienne-François. *Choiseul à Rome, 1754–1757: Lettres et Mémoires Inédits*. London: Forgotten Books, 2013.
 Ciglenečki, Marjeta. *Oprema gradov na slovenskem Štajerskem od srede 17. do srede 20. stoletja*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 1997.
 De Angelis, Alberto. *Il Teatro Alibert o delle Dame, 1717–1863: Nella Roma papale*. Roma-Tivoli: Chicca, 1951.
 De Brosses, Charles. *Lettres familières écrites d'Italie en 1739 et 1740*. Zv. 2. Paris: Didier et c^e, 1858.
 Franchi, Saverio. *Drammaturgia romana II (1701–1750)*. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1997.
 Frank, Ulrike, in Ferdo Šerbelj. »Kratka zgodovina grofov Attems«. V *Zbornik občine Slovenska Bistrica* 2, uredil Ferdo Šerbelj, 144–61. Slovenska Bistrica: Skupščina občine in Kulturna skupnost, 1990.
 Glüksam, Dagmar. »Orsini, Gaetano Felice«. V *Oesterreichische Musiklexikon*, zv. 4, uredil Rudolf Flotzinger, 1690. Wien: Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005.
 Graff, Theodor. »Grazer Theaterdrucke: Periochen und Textbücher (16. – 18. Jh.)«, *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 15 (1984): 245–286.

- Iesùè, Alberto. »Platti, Giovanni Benedetto«. V *Grove Music Online*, Oxford Music Online. Obiskano 29. marca 2015. <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/21924>.
- Ilwof, Franz. *Die Grafen von Attems: Freiherren von Heiligenkreuz in ihrem Wirken in und für Steiermark*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 2/1. Graz: Styria, 1897.
- Kirsch, Dieter. »The Court of Würzburg«. V *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, uredili Samantha Owens, Barbara M. Reul and Janice B. Stockigt, 305–330. Woodbridge: Boydell Press, 2011.
- . »Das Bamberger Drittel: Zum Repertoire der Würzburger und Bamberger Hofmusik unter Fürstbischof Friedrich Carl von Schönborn (1729–1746)«. V *Im Dienst der Quellen zur Musik: Festschrift – Gertraut Haberkamp zum 65. Geburtstag*, 39–56. Tutzing: Hans Schneider, 2002.
- . *Lexikon Würzburger Hofmusik vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*. Quellen und Studien zur Musikgeschichte Würzburgs und Mainfrankens 1. Würzburg: Echter, 2002.
- Kokole, Metoda. »Glasba v plemiških bivališčih na Slovenskem od srednjega veka do konca 18. stoletja«. *Kronika* 60, št. 3 (2012): 667–698.
- Lechner, Georg Matthias. *Der Barockmaler Franz Carl Remp 1675–1718*. Doktorska disertacija, Univerza na Dunaju, 2010. Obiskano 19. 11. 2014. <http://othes.univie.ac.at/9877/>.
- Murovec, Barbara. »Antonio Maderni (1660–1702): Je bil pozabljeni Weissenkircherjev zet iz Capolaga prvi Attemsov freskant?«. V *Slovenska umetnost in njen evropski kontekst*, uredila Barbara Murovec, 114–122. Ljubljana: Založba ZRC, 2007.
- . »Wagingerjeva Allegorija petih čutov v gradu Brežice«. V *Vita artis perennis: Ob sedemdesetletnici akademika Emilijana Cevca*, uredila Alenka Klemenc, 403–408. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2000.
- Oleskiewicz, Mary. »The Court of Brandenburg-Prussia«. V *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, uredili Samantha Owens, Barbara M. Reul and Janice B. Stockigt, 79–130. Woodbridge: Boydell Press, 2011.
- Owens, Samantha in Barbara M. Reul. »An Introduction to German Hofkapellen«. V *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, uredili Samantha Owens, Barbara M. Reul and Janice B. Stockigt, 1–14. Woodbridge: Boydell Press, 2011.
- Owens, Samantha, Barbara M. Reul in Janice B. Stockigt, ur. *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*. Woodbridge: Boydell Press, 2011.
- Pegah, Rashid-Sascha. »The Court of Bayreuth«. V *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, uredili Samantha Owens, Barbara M. Reul and Janice B. Stockigt, 389–412. Woodbridge: Boydell Press, 2011.
- Pelker, Bärbel. »The Palatine Court in Mannheim«. V *Music at German Courts, 1715–1760: Changing Artistic Priorities*, uredili Samantha Owens, Barbara M. Reul and Janice B. Stockigt, 131–162. Woodbridge: Boydell Press, 2011.
- Pugliese, Patri J. »Country dance«. V *International Encyclopedia of Dance*, zv. 2, 254–258. New York in Oxford: Oxford University, 1998.
- Sartori, Claudio. *I libretti italiani a stampa dalle origini al 1800*. Cuneo: Bertola & Locatelli Editori, 1990–1994.

- Sciuti Russi, Vittorio. »Corsini, Bartolomeo«. V *Dizionario Biografico degli Italiani*. Obiskano 4. marca 2015. [http://www.treccani.it/enciclopedia/Bartolomeo-corsini_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/Bartolomeo-corsini_(Dizionario_Biografico)/).
- Sietzenheimb, Adam Sebastian von. *Newbeglantzter Zucht-Spiegel del Adelichen Jugendt. Klärlich entweffend: wie die Edle Jugendt von ihren Wiegen-Jahren, biß zur anruckender reiffen Mannbarkeit mit schönen Tugenden Seelen-Erspritzlich gezi-eret: Auch in goldseligen Sitten und höflichen Gebärden liebsbehäglich gepflantht werden sollte. Auß unterschiednen Geist- und Weltlichen Lehrreichen Verfassern, unnd theils eygnen müglichen Nachsinnen, in unser Teutschgebundne Helden-Sprach, trewlich zusammen gezogen und eyferigist gesambelt*. München: In eygner Verlegung, 1659.
- Slekovec, Mathäus [Matej]. *Wurmberg: Topografisches-historische Skizze*. Maribor: Im Selbstverlage, 1895.
- Suppan, Wolfgang. »Feldmusik«. V *Oesterreichiche Musiklexikon*, zv. 1, uredil Rudolf Flotzinger, 430–431. Wien: Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002.
- Šerbelj, Ferdinand. *Bistriški grad*. Slovenska Bistrica: Zavod za kulturo, 2005.
- Talbot, Michael. »Serenata«. V Grove Music Online, Oxford Music Online. Obiskano 29. marca 2015. <http://www.oxfordmusiconline.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/subscriber/article/grove/music/25455>.
- Vertot, Mons. Abbé de. *The History of the Knights Hospitallers of St. John of Jerusalem, styled afterwards The Knights of Rhodes and at present The Knights of Malta*. Zv. 3. Dublin: J. Christie, 1818.
- Vidmar, Luka. *Ljubljana kot novi Rim: Akademija operozov in baročna Italija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013.
- Weigl, Igor. »Ignacij Maria grof Attems in slikar Johann Caspar Waginger-Clery«. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 42 (2006): 165–181.
- Weigl, Igor. »O francoskih grafikah, loparjih in grofičinem strelvodu: Opera in funkcije dvorca Dornave v 18. stoletju«. V *Dornava: Vrišerjev zbornik*, uredila Marjeta Ciglencečki, 180–244. Ljubljana: Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2003.

SUMMARY

The so-called Grand Tour was, towards the middle of the eighteenth century, an established kind of finishing school providing initiation into the world of international politics, economy, and culture at large for the scions of wealthy European families, including ones from the Habsburg fief of Inner Austria. A typical Grand Tour undertaken by Ignaz Maria von Attems, a member of a wealthy noble family from the Inner-Austrian capital Graz, is fairly thoroughly documented by thirty-two preserved letters sent to his father.

Ignaz Maria Count von Attems Heiligenkreutz (Graz, 1714 – Vienna, 1762), the founder of the Attems family branch based at Slovenska Bistrica (Ger. Windisch Feistritz), spent four years abroad: from October 1734 to at least the end of October of 1738. From Graz he travelled first to the North, to Würzburg and other German towns. During the first half of the year 1735 he studied in Prague and later he enrolled at the University of Leiden. In July 1737 he terminated his official university education and travelled to Flanders, France and finally Italy. After his return to Graz, starting in 1739, he was appointed to various high positions in the Inner-Austrian government and at the Habsburg court in Vienna. It was indeed common that well-connected travellers such as Ignaz von Attems were readily accepted at courts, dined with local rulers, were permitted to attend court functions and also took part in balls and other kinds of courtly entertainment. They mixed

in a society of senior officials and diplomats. And all this – supervised by a personal preceptor and arranged by the family via their connections – was regarded as an essential part of the social education of aristocrats on a Grand Tour. Most of the latter were destined to perform important offices of state after returning to their homelands.

Ignaz von Attems was warmly welcomed during his journey at various courts, where he took part in diverse activities, including ones featuring music. In January 1735 he went to a masquerade at the Court of Würzburg, where, on 10 July, he heard a new serenata by the court *Kapellmeister* Wolfgang Händler, *L'amore d'Issicratea*, in which a student of the famous Viennese castrato Gaetano Orsini appeared. She was very well paid. He was amazed at a military parade near Mainz at the end of August 1735 and praised the exquisite *Feldmusik* of various German armies. On 15 September of that year he danced at the Court of Mannheim. He reported from Italy in January 1738 on operatic productions in Rome and on an evening including the performance of a new oratorio at the residence of the Portuguese ambassador, Tomás de Almeida. Just before returning home, he immersed himself in the beautiful music at the Venetian *ospedali*.

Attems not only enjoyed these events but also took home some more durable souvenirs, including at least thirty-five musical manuscripts. These provide useful information on what kind of music was appreciated in the German-speaking world around 1735 and what music was popular in Italy in 1738.